Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ
у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головнаредакційнаколегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга»

Затверджено Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

© Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут історії України, 2007
© Коментарі, автори, 2007
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

hrushevsky.nbuv.gov.ua

РОЗДІЛ III

ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ
(квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Якої ми хочемо

автономії і федерації

Видання третє.

Ціна 15 коп.

Київ, 1917.

Обкладинка брошури "Якої ми хочемо автономії і федерації". — К., 1917.

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ЯКОЇ МИ ХОЧЕМО АВТОНОМІЇ І ФЕДЕРАЦІЇ

Чого хочуть українці

Українці в політичній справі хочуть: утворити широку національно-територіальну автономію України в складі Федеративної Російської Республіки. Що значать сі слова і який устрій означається ними? Се треба знать ясно, щоб бути свідомим того, до чого ми всі тепер ідемо, і відповісти докладно всякому, хто запитає, чого українці хочуть і до чого простують. В сій книжечці я хочу се об'яснити коротко і ясно, самими простими і зрозумілими словами. А хто схоче про що-небудь прочитати ще подрібніше і ширше, на те будуть інші брошури, і книги про се будуть виходити.

І так буду перебирати по ряду: що таке автономія, які бувають автономії і якої хочуть собі автономії українці, в яких відносинах автономна Україна має стояти до Російської Республіки, і яка повинна бути та республіка під мислі українцям.

Що таке автономія

Автономія — грецьке слово, по-нашому б сказати самозаконність (авто — номія, номос — закон), се значить право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю. Так звалося становище городів і країв, які признавали над собою опіку чи зверхність якої-небудь держави, але зіставалися при всій повноті своїх прав у себе дома: самі собі становили закони, вибирали собі правителів; заводили які хотіли установи і податки і коштами своїми зовсім у всім вільно розпоряджалися; мали своє військо, свою монету, свій скарб.

Автономія, котра наближається до такої повної самостійності якоїсь області, називається широкою політичною автономією. Се автономія в справжнім значінні сього слова, і коли говориться просто про автономію без усяких додатків та пояснень до сього слова, то розуміється, власне, таку широку політичну автономію, що більше-менше наближається до державної самостійності. Та се слово уживається часто не тільки в такім значінні, але говорять про автономію обмежену, про автономію культурну, а не політичну, навіть про автономію певних верств і громад. Тому, щоб не було сумніву,

hrushevsky.nbuv.gov.ua

про яку саме автономію говориться, і додаються такі слова, як *широка політична автономія*. Вони підчеркують і пояснюють, що тут іде мова про найширші права країни самій порядкувати свої справи і рішати про себе, хоч вона й не має державної незалежності і входить у склад іншої держави.

Більше або менше право і можність якої-небудь країни, себто її громадянства, її людності, порядкувати свої справи і правитись по своїм правам і постановам, означаються ріжними назвами. Йдучи знизу догори, з меншого права до більшого, се будуть такі форми громадського пожиття: повний централізм; децентралізація адміністраційна (бюрократична), самоуправа (самоврядування), вужче або ширше; автономія вужча (обмежена) або широка; державність неповна (несуверенна), держава самостійна, незалежна.

На практиці сі ріжні форми сполучаються, зв'язуються ріжними, малопомітними часом переходами. Але я вважав за краще тут усю отсю драбинку розложити, для легшого усвідомлення в ріжницях більшої або меншої участі громадянства в порядкуванні своїх справ.

При повнім централізмі, докладно видержанім, всім порядкує центральне правительство через своїх урядників, які мають тісний круг діяльності, щільно обмежений розпорядженнями правительства і в усім, що виходить поза сі розпорядження, мусять звертатися до центрального правительства. Децентралізація теж може бути чисто урядничa (бюрократична), коли центральне правительство розширяє права своїх урядників, намісників чи губернаторів, поручає їм порядкувати справами, не питаючися розпоряджень центрального уряду або загальних порядків держави. Так буває, коли якась область має свої великі відміни від інших країв держави, далеко від центру — так було, напр., на Кавказі, де намісники мали широкий круг повновласті* в управі, але управа мала характер чисто урядничий (бюрократичний), і громадському самопорядкуванню лишено було дуже мало місця. А буває й так, що децентралізація адміністративна сполучається з більш-менш розвиненим самоврядуванням, і тоді така децентралізація, широко розвинена, становить перехід до крайової автономії.

Самоуправа чи самоврядування — коли громадянство через вибраних людей (депутатів, гласних, совітників), організованих в радах й виконавчих комітетах, з певними виборними виконавцями, комісарами і суддями порядкує свої економічні, культурні, адміністраційні чи судові справи, — може бути вужчою і ширшою, більше і менше демократичною. Як приклад недемократичного (цензового) самопорядкування, узького щодо своєї діяльності і в ній ще дуже обмеженого контролею і впливами адміністрації, може служити старе земство і городська самоуправа в Росії*. Мало що належало до них, і всі ухвали їх у тих справах підлягали контролі адміністрації, що могла

касувати всякі ухвали земські чи городські, відсувати і не затверджувати вибраних виконавців, їх ухвали і т. ін. Приклад широкої самоуправи (щоправда, теж недемократичної) дає устрій Англії, де, сливе, нема адміністрації коронної, урядничої, а всім порядкують місцеві ради і вибрані ними судді, комісари й інші виконавчі органи місцевої людності.

Широке самоврядування, організоване на певну область, забезпечене від втручання центрального правительства чи його місцевих урядників, наближається до автономії. Наприклад, те, що називається крайовою автономією в Австрії ("автономія корінних країв"), се, властиво, широке провінціальне самоврядування, наше земство, тільки розширене на цілу провінцію — часом більшу (як Галичина), часом невеличку (як Буковина) і забезпечене від втручання центральних міністерств і місцевої адміністрації. Галицький сойм і ради повітові завідують також тільки деякими сторонами економічного, суспільного і культурного життя (школи, головно нижчі, санітарне діло, доброчинні установи, дороги, економічна культура краю). Соймове право уставодавче обертається в тих же тісних межах. Його устави і постанови йдуть на затвердження цісаря, так само і крайовий бюджет (смета), що покривається з додатків до державних податків, які може заводити у себе в краї сойм. Тільки останніми часами, коли поляки стали домагатися якоїсь нагороди за те, що Галичина не включається в склад незалежної Польщі, як вони того собі бажали, австрійське правительство (в жовтні 1916 р.) пообіцяло дати Галичині ширшу автономію* — "яку тільки можна сполучити з приналежністю її до Австрійської держави" — поширити її до розмірів майже повної державної самостійності, до того, себто, що розуміється під автономією в властивім значінні слова.

Таким автономним життям живуть, наприклад, деякі колонії Англії*, як Канада, Австралія, Нова Зеландія, Полуднева Африка: вони наближаються до повної державності, мають своє військо і флоту, гроші і марки, своє законодавство і суд. Король через свого губернатора (котрого іменує за порозумінням з колонією) виконує тільки деякі права, на практиці зведені до дуже малих розмірів.

Таким чином, автономія має в сучасній практиці ріжні відтінки, ріжні варіанти, від розширеної самоуправи до повної, сливе, державності. Теоретичною ріжницею між простою самоуправою і автономією вважається се, що самоуправа, мовляв, порядкує місцеві справи з поручення центральної власті, а автономія має право своє власне, конституційне, чи то на основі договору з центральною властю, чи то з надання, але такого, якого вже не можна взяти назад односторонньою волею центральної власті. Напр[иклад], автономія Хорватії в Угорській державі забезпечена конституцією*, яка не може бути змінена інакше, як за згодою угорського парламенту і хорватського сойму.

З другого кінця, повнота самопорядкування, зведена до якнайменших розмірів залежність від корони (центральної власті), непохитне забезпечення від усяких втручань і обмежень самопорядкування автономної країни, надають сій автономній країні уже характер сливе держави. Нелегко буває установити ріжницю між широкою автономією і державним характером у такої країни, яка має всю повноту самостійного самопорядкування. Не раз буває що там, де одні знавці бачать тільки провінцію з широкою автономією, інші добачають з не меншим правом державу не суверенну, залежну. Напр[иклад], такі спори велися про Україну — чи вона перед скасуванням гетьманства була несуверенною державою, чи автономною провінцією Російської держави, і так само про Фінляндію*. Тільки в державах федеративних нема такої непевності: там кождий автономний член федерації являється державою, тільки не вповні самостійною, несуверенною.

Автономія національно-територіальна

Так-от, пояснено, які відміни автономії бувають щодо її обсягу і що значить се, що ми хочемо автономії широкої. Тепер перейдемо до вияснення, що значить отсе гасло автономії **національно-територіальної**.

Се пояснення додається тому, що автономія може бути не національно-територіальна, а крайова, обласна, себто територіальна тільки, без зв'язку з національністю[1], або тільки національна, без зв'язку з територією. Щоб пояснити сі ріжниці, я вертаюся знову до Австро-Угорщини, бо там і були вироблені домагання національно-територіальної і чисто національної нетериторіальної автономії.

Діло в тім, що в Австро-Угорщині права автономної самоуправи надано було (в 1860-х рр.) "коронним краям" або провінціям в такім складі, в якім вони були в той час, або, як висловляються австрійські політики, — так як вони "історично зложилися". Напр[иклад], Галичина творить один "коронний край", так як її зліплено зовсім припадково і механічно з ріжних куснів колишньої Польщі: старе українське Галицьке князівство з українською людністю сполучено разом з корінними польськими землями (землею Краківською) і зроблено з них один край, що має спільний сойм, спільну крайову управу, вибирану ним, спільний крайовий скарб і т. д. Наслідок того був такий, що поляки з Східної (української) Галичини разом з поляками Західної (польської) Галичини, завдяки ще й недемократичній (цензовій) організації автономного представительства, мали більшість у соймі, проводили такі постанови, які були корисні тільки для польської народнос-

[1] Її проектує дехто з російської партії "Народної свободи"* і для Росії.

ті, витрачували крайові гроші на польські цілі, обсаджували всякі місця в самоуправі поляками і т. ін. Через те галицькі українці поставили здавна домагання поділу Галичини по національності на дві автономні території, українську і польську, себто щоб замінити автономію крайову автономією національно-територіальною. Такі домагання ставилися і в деяких інших краях, де були зліплені докупи території з ріжною людністю і їх можна без великого труда розділити.

Але бувають такі краї, де людність перемішана так, що й не можна її розділити по місцевостям. Бувають народності разпорошені так, що ніде вони не мають країни такої, щоб там була їх більшість. В такім от становищі особливо жиди[1]. Тому найбільше з їх сторони підноситься думка, що національно-територіальна автономія все-таки не задовольняє національних домагань, а краще б триматися національної автономії нетериторіальної (або екстериторіальної). Себто, щоб права самопорядкування мали люди, горожани з ріжних країв держави, які признаються до якоїсь національності і вписуються на листі (список) сеї національності: щоб їм вільно було мати свій сойм, свій скарб, куди б ішла певна частина податків, які вони платять, і з тих грошей вони могли б обслугувати свої культурні потреби — содержувати школи, театри, музеї, шпиталі і т. ін.

Та все се, по-перше, доволі складна річ, бо поруч того прийдеться організувати самопорядкування територіальне (такої проби ще не зроблено, як воно буде), по-друге, таке національне самопорядкування може полагоджувати тільки деякі справи (власне культурні, тому й автономія така зветься культурною). Тому до такої організації прийдеться звертатися для заспокоєння потреб національностей розпорошених; там же, де якась національність має свою ясно означену територію з виразною своєю більшістю, там національні потреби сеї народності заспокоюються національно-територіальною автономією, а потреби національних меншостей забезпечуються певними постановами, які зіставляють їм представництво в автономних установах і ріжні права на задоволення їх культурно-національних домагань[2].

Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання — об'єднання всіх українських земель) була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять ввійти губернії в цілості або в переважній части українські — Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська. Од них треба відрізати повіти і волості неукраїнські — як, скажім, північні повіти Чернігівської губ[ернії], східні Кубанської тощо, а прилучити, нато-

---

[1] Слово "жид" в українській мові вживається без образи!

[2] Про се тут ширше нема місця писати, подивіться в брошурі "Вільна Україна"*.

мість, українські повіти сусідніх губерній, як Хотинський та Акерманський Бессарабської, східні часті губернії Холмської, полудневі окрайці губ[ерній] Гродненської, Мінської, Курської, західні часті Воронежчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губ[ерній]*. *Так утвориться територія, де українська людність становить більшість* (в городах тепер українців менше*, але городи мусять іти за більшістю окрестної території). *Ся українська територія має бути організована на основах широкого демократичного (не цензового) громадського самопорядкування, від самого споду* ("дрібної земської одиниці") *аж до верху — до українського сойму. Вона має вершити у себе дома всякі свої справи — економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд.* Тільки в певних справах, спільних для всеї Російської держави, вона має приймати постанови загального її представительства, в котрім братимуть участь представники України пропорціонально її людності і людності всеї Російської Республіки. Отсе розуміється, коли говориться, що ми хочемо національно-територіальної автономії України, широкої, політичної і демократичної.

Яка користь з такої автономії?

Се, мабуть, ясно вже і з усього сказаного, і тому більше для доповнення скажу кілька слів про головніші користі від такого автономного ладу України.

З погляду національного дуже важно, що як усі українські землі будуть зібрані в одну територію, само собою українці будуть хазяєвами у себе: вони матимуть змогу свобідно задовольняти свої національні потреби в громадськім самоурядуванні, в своїм соймі й своїх установах. Забезпечивши права меншим народностям своєї землі, не маючи заміру панувати над ними чи обмежувати їх у чімсь, навпаки — уділяючи і їм поміч з автономного скарбу, вони матимуть змогу по справедливості обертати головну масу засобів краю свого на задоволення потреб свого народу. Тим способом українські робучі маси, що протягом стількох століть використовувалися, обдиралися на завдання чужих їм держав, на зріст і панування панських і буржуазних верств, чужих їм по національності і культурі, на розвиток отсеї чужої культури, аж тепер дістануть змогу культурного і економічного розвитку, подвигнення з свого занепаду матеріальними і духовими зособами своєї землі. Можна, нарешті, буде вжити сих багатих засобів на розвиток усеї повноти українського національного культурного і політичного життя і дати приступ до нього найширшим народним масам, робочому народові, коштом котрого досі виростали тільки чужокультурні верстви і їх економічні й політичні впливи.

З економічного погляду дуже важно, щоб природні багатства української землі й людська сила її не марнувалися і не притягалися штучно на бік ріжними сторонніми економічними рахунками з великою шкодою для краю й даремною утратою їх для всього людства, а вживалися мудро в інтересах економічного розвитку краю і добробуту народного. Україна становить окрему економічну область з своєю виразною фізіономією й укладом, багато обдаровану всякими умовами для великого економічного розвитку і поступу. Вона має своє море і гори, великі ріки, світові транзитні шляхи, велику масу родючого ґрунту, умови для доброго хову худоби, запаси лісу і водної сили, уголь і залізо — сі дві основи сучасного промислу, інші метали і мінерали, кліматичні місця і лічничі курорти, а до того головне — людність робучу, енергійну, кріпку, що зростає швидко, одним словом, — всякі підстави для того, щоб стати країною багатою, економічно незалежною, а не такою відсталою і занедбаною як тепер. Але для сього треба, щоб кермування економічними справами належало до самого краю, до його автономних органів, щоб ріжними тарифними штуками не відтягалося продуктів від найбільш корисних для них шляхів, щоб митовою (таможенною) політикою не калічено розвитку промислу і торгівлі, щоб економічну енергію і сировий продукт не притягано штучно до ріжних позакрайових фабрично-промислових районів, і т. ін. Невідмінно треба автономії на те, щоб запевнити українському хліборобові якнайбільший прибуток, українському пролетарієві якнайвищий заробок, дати надвишці людності роботу на місці, в розвиненому промислі, замість того, щоб він мандрував в світ за очі і його робуча сила пропадала для краю. В орудуванні української автономії повинен зістатися земельний фонд — з тих земель, які будуть викуплені від землевласників. В її завідуванні мають бути прибутки промислові і взагалі всі лишки доходів, щоб повертати їх на розвиток продуктивних сил України.

З погляду культурного ясно, що тільки при орудуванні краєм і його засобами, українською автономією дійдуть своєї правди пребагаті і цінні зав'язки культури, науки і мистецтва багато обдарованого нашого народу. Тільки під її рукою вони з прищіпки до "загальнодержавної" культури вийдуть на центральне місце в житті своєї країни. Розвинувшися в культуру багату, сильну, оригінальну, розгорнувши своєнародні свої зав'язки в тіснім єднанні з течіями європейськими, стануть тою крайовою культурою, яка своїм багатим і ріжнородним мистецтвом, літературою, краєзнавством огорне свобідним і невимушеним зв'язком народності України, об'єднані любов'ю і прив'язанням до своєї спільної отчини, до свого краю.

Все се так очевидно, що про се нічого багато говорити, а так важно, що істинно — треба **всю душу і силу свою вложити, щоб здобути широку національно-територіальну автономію для України!** Подумати, яка се

буде економія часу і енергії, скільки відпаде даремних заходів, коли Україна об'єднається в одну національну територію! Відпаде вся боротьба за національні українські права, яка гальмує економічний і політичний розвиток, наприклад, в мішаних "коронних краях" Австрії й її парламенті. Не треба буде висилювати весь хист і енергію на заходи коло полагодження своїх національних і крайових справ у всеросійській думі, робити там хитрі партійні комбінації, щоб провести свою справу, "обробляти" російське ліберальне громадянство чи інші російські партії, щоб прихилити їх до своїх національних і крайових домагань. Досить ми мали — не тільки з покійним режимом, але і з сим поступовим російським громадянством! Нехай живе здорове о собі, а нам, щоб свої справи рішати у себе дома в своїм соймі, а в загальнім представництві Російської Федеративної Республіки тільки те небагате, що тикається її всеї.

А тепер, власне, про сю федеративну республіку треба порозумітися.

Федеративний устрій

Ми не вдоволяємося широкою автономією України, а ще хочемо, аби держава, до котрої вона входитиме, була федеративною: щоб се була федеративна, демократична Російська Республіка. Чому се важно для нас?

Річ проста. Коли Україна матиме навіть широку політичну автономію своєї національної території, але Російська держава, з котрою вона буде зв'язана, зістанеться державою централізованою, то хоч би навіть автономія України була забезпечена формально, конституційною хартією, становище її не буде певне і відносини її до Росії не будуть добрі. Наша стара гетьманська Україна мала автономію широку, була правдивою державою, хоч не суверенною; а як зв'язалася з централістичною Московською державою — навіть за обостороннім договором, який не міг бути порушений односторонньою волею Москви, так її автономія стала на похилу площу. Доти та автономія була і Московщина всі зміни в конституції її переводила не інакше, як за згодою (хоч і вимушеною) самої України — доки настав час, коли московське правительство (за Петра І) почуло себе сильним та й поважилося зломити свій "трактат Б.Хмельницького"* (так само правительство Петра І його називало). Та й зломило. Так і Фінляндія — доти мала свою конституцію, признану їй російським правительством, доки воно її не скасувало*. **Тому становище України буде забезпечене і відносини її до Російської Республіки будуть певні і щирі тоді тільки, як Україна не стоятиме одинцем, а всі часті Російської Республіки будуть не тільки що автономними провінціями, а державами, зв'язаними федеративним зв'язком.**

Федерація, інакше союзна держава (федеративний — союзний по-латині), власне, означає об'єднання в одній державі кількох держав же. Організація йде або знизу, коли кілька окремих держав або незалежних громад організуються в одну державу і віддають дещо з своїх суверенних (верховних) прав загальнодержавній організації і її органам, а решту сеї суверенності зіставляють собі й своїм місцевим органам, не перестаючи й далі бути державами, не повносуверенними тільки. Або така організація йде згори, коли держава одностайна (унітарна) ділиться своїм суверенітетом з своїми провінціями і перетворюється в федерацію. Так було, приміром, з Мексикою, або Бразилією. В такім переході до федеративної форми від одностайної держави з провінціями і колоніями (Ірландією, Канадою, Австралією, Н[овою] Зеландією, Пол[удневою] Африкою), видимо, стоїть тепер Великобританія. Буває так і так, в результаті виходить те саме: група держав, над котрими є спільні федеративні органи, що мають певні суверенні права і представляють всю союзну державу назверх перед сусідами. Між правниками-спеціалістами ідуть спори, хто тут властивий посідач державного верховенства — чи держави-члени, об'єднані в союзі, що частину своїх прав передають союзній організації, чи держава союзна, яка частину свого суверенітету лишає своїм членам для повноти їх місцевого самопорядкування. Інші дотепно пояснюють, що властивий володар верховного права в такій державі — се народ (а в такій ріжноманітній державі, як Російська, — се народи і області, об'єднані в федерації). Він частину свого суверенітету передає державі союзній, частину заховує державам-членам.

В отсім пункті, що складові часті союзної держави не являються простими автономними провінціями, а таки й далі державами — вся вага федеративної організації. Се зазначається часом і в самій назві федерацій: найбільш звісна з них назва Північно-Американської союзної держави "Сполучені Держави Америки" (Соединенные Штаты — штати се значить держави).

Відносини між союзною державою і тими частями-державами, що об'єднуються в ній, укладаються дуже ріжнорідно. Але скрізь переводиться постанова, що зв'язь сих держав непорушна — поодинокі держави-часті, ввійшовши в союз, не мають права виходити з нього — вони зрікаються сього права. Назверх щодо інших держав союзна держава виступає як одно тіло — право заграничної політики належить тільки до союзної держави, а не держав-частей. Так само провід військовими силами і флотою держави. Поза тим конституція, звичайно, вичисляє ті справи, які належать до союзних, федеративних органів, а все, не вичислене, належить до місцевих органів самопорядкування держав-частей[1].

---

[1] Про се в книжці М.Залізняка "Головні федерації сучасного світу"*.

На практиці помічається таке цікаве явище: автономні провінції старанно обстоюють свої автономні права від всяких втручань центральної власті і пильнують її поширювати. Але доти тільки, доки загальна державна організація виявляє явну чи укриту охоту до того, щоб накидати їм свою волю. Коли ж вона щиро зрікається сих змагань і признає своїм складовим частям, бувшим провінціям, всі права розпоряджати собою — тоді, утвердивши свою державність і автономність, часті починають, навпаки, йти до того, щоб установити між собою якомога тіснішу одностайність, невимушену спільність. Так що можна сказати: до федерації часті-держави виявляють охоту до руху від центру, після федерації — ідуть до центру. Се треба мати на увазі супроти ріжних балачок противників федеративного ладу, нібито федеративний лад веде до розвалу і розділу держави. Германія тридцять з лишком літ тому стала федеративною державою, і за сей час її державна одностайність не ослабла, а скріпилася і виявила в останніх літах таку силу організації, внутрішньої зв'язлості і одності, як ні одна держава унітарна (одностайна).

Цікаво через те приглянутись устроєві сеї найближчої сусідки-федерації. Вона називає себе "вічним союзом для оборони території і підтримування німецького народу". На чолі його стоїть імператор, котрим має бути король Пруссії, але роля його по конституції має бути більш декоративна; і тільки фактична вага Пруссії, як найбільшого з членів союзу, і особисті прикмети такого імператора як нинішній, дають йому таку пануючу ролю. Зверхня, суверенна власть належить не йому, а сьому "союзові німецьких володарів та вільних міст", що творять федерацію — чотири королівства, шість великих герцогств, п'ять герцогств, сім князівств, три міські республіки і ще одна "імперська область", Ельзас-Лотарингія. Органами союзного правління являються: "союзна рада" і "імперське зібрання" (рейхстаг). Союзна рада складається з делегатів від правительств поодиноких держав союзу, пропорціонально їх величині — малі держави посилають по одному, більші — по кілька. На "імперське зібрання" (парламент) — збираються посли вибираних всею людністю Німеччини простим, безпосереднім і тайним голосуванням. До сих органів належить в широких розмірах законодавство; вони уставляють бюджет союзу, податки на його потреби, розмір рекрутського набору для війська. Союз має великі впливи на економічне життя — до його каси йдуть доходи від мита, пошт і телеграфів, від імперських (союзних) залізниць (союз має право будувати залізниці по цілій імперії); союзне законодавство уставляє норми банкової справи, монету, міру і вагу. Взагалі законодавство союзне захоплює дуже широкі круги — далеко ширші, ніж по інших федераціях. Натомість, суд, адміністрація і громадське самопорядкування належить до держав-членів союзу. При тім єсть певна ріжниця між державами малими і більшими: більші правительства самі розпоряджають своїм

військом, своєю поштою, залізницями, всею своєю адміністрацією, менші фактично правляться імператором і його міністрами. Держави організовані переважно дуже недемократично, і перевага в усім житті Пруссії, з її мілітаризмом і аристократизмом, викривлює федеративний устрій союзу. Федеративна Російська Республіка мусить уложити своє життя інакше.

Федеративна Російська Республіка

Ми хочемо, щоб держава, в склад котрої входитиме автономна Україна, була федеративною демократичною республікою.

Хочемо, щоб вона була республікою: щоб в ній не було ні царя, ні якої іншої невідповідальної голови, що мала б право правити до кінця віку й передавати своє місце, свій престол по наслідству своїм потомкам; хочемо, щоб вся власть була в руках людей, вибраних народом на час і перед народом за свою діяльність відповідальних. Сим республіка ріжниться від держав монархічних, бо в них монарх, хоч би обмежений конституцією, хоч би такий, що "тільки королює, а не править", все-таки являється особою невідповідальною, і свої впливи завсіди може уживати на те, щоб ослабляти і гальмувати волю народу. Для Росії, в котрій ще стільки зісталося всякої всячини від старого самовластного режиму, що тільки жде, аби за щось учепитись і помаленьку вертати хоч дещо з старого порядку, монархія не годиться. І тому величезна більшість людей, які цінять новий лад і його свободу, стоять і повинні стояти **тільки за республіку!**

Республіка ся має бути демократична. Як устрій автономної України, так і устрій всеї держави має бути опертий на рівності всіх горожан. Якийсь ценз не повинен мати місця. Як органи місцевого порядкування і автономного представництва, так і законодатні органи республіки повинні виходити з народного вибору загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням. Не має бути під якоюсь укритою формою дано якимсь верствам більше впливу і участі в виборах, ніж іншим. Виборче право мусить бути однакове чоловікам і жінкам і починатися з молодого віку, не далі 20 літ. Щоб не тільки більшість виборців мала голос в представництві, повинний бути даний голос і меншостям, через пропорціональне представництво: щоб депутатські мандати розділялися по числу голосів, поданих з цілої області. Щоб не віддати законодатної та виконавчої власті виключно у власть найбільш сильних партійних організацій, а запевнити народові безпосередній вплив на законодавство, повинний бути признаний йому законодатний почин — право вносити в парламент чи сойм проекти законів, які мусять бути там розглянені, а ухвали парламенту чи сойму в найважніших справах повинні йти на затвердження народу (се зветься референдум). Отсе устрій правдиво демократичний, до котрого маємо йти.

Але республіка повинна бути крім того і федералістична, а не централістична. У Франції, скажім, республіка існує вже більше сотні літ, але вона централістична. Вся власть на місцях в руках бюрократії, чиновників, котрих визначають міністри, а міністрів призначає більшість парламенту. З кождою переміною в парламентарній більшості йде переміна адміністрації. Життя гальмується її впливами. В найдрібніших справах треба чекати дозволу й ласки центрального правительства. Місцеве самопорядкування слабо розвинене і стиснене адміністрацією. Така республіка нас не вдоволить. Ми всі втомлені і знеохочені страшним і прикрим централізмом старого російського режиму і не хочемо, щоб він жив далі, хоч би й під республіканським червоним стягом. Ми хочемо, щоб місцеве життя своє могли будувати місцеві люди і ним порядкували без втручання центральної власті. Хочемо широкої місцевої самоуправи, об'єднаної автономною організацією України, і того ж самого бажаємо й іншим народам і областям. А для запоруки того автономного устрою хочемо, щоб автономні краї були не простими провінціями, а членом Російської Федерації, учасниками її державності. До того разом з нами, українцями, здавна йшли інші народності Росії, що й порозумівалися з нами в тих справах — білоруси, литовці, латиші, ести, грузини й ін.*, і з ними належить нам і тепер іти до тої спільної мети.

Маємо для неї взірці в федеративних республіках Швейцарській, Північно-Американській, Бразильській й інших. Правда, в них багато не відповідає демократичному ладові. Російську треба збудувати на чисто демократичних підставах, але організувати її не централістично, а федералістично, щоб вона зв'язала союзним зв'язком автономні національні території і області як рівноправних учасниць державного права, щоб зникла, нарешті, та остогидла ріжниця між нацією державною і не державними та щоб усі були державними на своїй землі.

Автономна Україна в Федеративній Російській Республіці

Представлю собі на закінчення в головних рисах, як мав би виглядати той устрій, котрого ми хочемо.

Україна організується на основах широкої місцевої самоуправи. Місцеве самоврядування дрібної земської одиниці, обране загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням чоловіків і жінок, буде порядкувати всі місцеві економічні, просвітні і культурні справи, згідно з законодавством загальнодержавним і українським, автономним, і вибирати своїх людей для місцевого завідування (адміністрації). Місцеві народності будуть мати своїх представників в сих місцевих радах і установах. Загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням будуть вибиратися людністю України

депутати до українського сойму; депутатські місця будуть розділені відповідно підрахункові голосів цілої України, щоб усі партії, течії і національні групи мали своїх представників. Сойм сей порядкуватиме справами всеї України в її етнографічних межах і видаватиме закони в усяких справах, окрім тих небагатьох, що будуть полишені для парламенту загальнодержавного і міністрів республіки.

Такі загальнодержавні справи, мабуть, будуть: справа війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових (таможених), нагляд за поштами, телеграфами і залізницями держави (деякі залізниці, мабуть, і далі будуватиме республіка, і вони будуть в спільнім завідуванні її міністрів і міністрів крайових), надавання певної одностайності карному (уголовному) і цивільному (гражданскому) праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншостей в крайовім законодавстві та за порядком надання горожанських прав чужинцям.

Все, не обняте загальним законодавством республіки, належатиме до законодавства крайового. Сойм вибиратиме свій виконавчий комітет чи раду крайових міністрів для порядкування справ області і заступства інтересів краю в раді міністрів республіки: вони будуть стежити за тим, щоб діяльність міністрів республіки та її парламенту не входила в сферу прав українського сойму і його міністерств. Осібні міністри-земляки в українськім кабінеті будуть пильнувати прав національних меншостей української землі. Військо українське — поки не буде замінене міліцією — хоч підлягатиме розпорядженням центральної воєнної власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримуватися її коштом і не виводитиметься з української території інакше як при оголошенні війни. Право зносин з пограничними державами в справі охорони своїх торговельних і всяких інших інтересів мусить бути за Україною, і при укладанні трактатів республіки мусить мати голос міністр український, так само як і міністри інших членів федерації. Війна і мир також не можуть бути рішені без їх участі.

Так в головних рисах представляється сей будучий устрій. В подробицях покаже його нам проект автономного статуту України, що буде уложений комітетом з делегатів українських і від інших народностей — меншостей України. На основі ухвали Українського національного з'їзду збере сей комітет Українська Центральна Рада. Проект статуту автономії України, що буде ним вироблений, подасться потім на затвердження конгресові України, організованому так, щоб він висловлював волю людності всеї території України. А санкцію (останню ухвалу) сьому статутові дадуть Всеросійські Установчі збори.

Так повинно зробитись се велике діло, коли життя дасть змогу здійснити його повагом і мирно, коли йому не робитимуть перешкод на Україні і з-поза України. В сім спільний інтерес і України, і всеї Російської Республіки, українського народу і менших народностей України, щоб воно проходило так, з усяким можливим спокоєм і розвагою. Коли автономія переводитиметься не прихапцем, не серед боротьби, не в розпалі змагань, можна сподіватися, що новий автономний устрій України уложиться найбільш розумно і справедливо, відповідно інтересам України і Російської Республіки, українського народу і національних меншостей України. Але з другого боку стає з кожним днем все більше очевидним, що воля організованого українського народу щодо широкої автономії тверда і непохитна, і він не відступить від її здійснення ні в якім разі. І треба признати, що він один і ніхто більше має перше право рішати сю справу. Раз він вирішив, що Україна мусить мати широку національно-територіальну автономію, ніхто сьому рішенню перечити не має права.

Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ
(квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)

Ставши на чолі Центральної Ради, М.Грушевський виконував величезний обсяг організаційної роботи, був головним конструктором її політичних рішень, ініціатором та співавтором найголовніших документів. Учений-історик і суспільно-політичний діяч, він узяв на себе також обов'язки головного ідеолога українського руху. Його публіцистичні твори 1917—1918 рр., починаючи від перших статей у "Новій раді" (березень—квітень 1917 р.) і до останньої публікації квітня 1918 р., стали ідеологічним підґрунтям Української революції. Ця публіцистика мала також просвітницький характер. М.Грушевський усвідомлював і відчував величезну потребу в тому, щоб донести "світло свідомості" до пробудженого українського народу і, як зазначав оглядач ЛНВ, спромігся "зробити цінну вкладку в нашу новонароджену політичну літературу, показуючи стежку, якою повинні йти духовні проводирі нашого народу, організуючи його й освітлюючи потреби й завдання сучасності" (ЛНВ. — 1917. — Т. LXVII. — Кн. I (липень). — С. 155). Низка брошур, виданих у 1917—1918 рр., відіграла непересічну роль у піднесенні свідомості нації, яка впродовж багатьох поколінь була позбавлена державного життя, національної школи, преси, громадсько-політичних інституцій. Публіцистика видатного історика, творця концепції самостійного розвитку українського історичного процесу не була схожа на типові революційно-пропагандистські "метелики". Вона й до теперішнього часу залишається зразком науковості, ґрунтовної аргументації, широкої ерудиції її автора.

Якої ми хочемо автономії і федерації

Як згадував М.Грушевський у "Споминах", в середині квітня 1917 р. він "ладив ширше політичне credo даного моменту: розвиток тодішнього політичного гасла Ц[ентральної] Ради — "Якої ми хочемо автономії і федерації" (се була перша брошура, котру я випустив, і вона розійшлась щось чи не в 70 тис. примірниках, в кількох виданнях)" (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 8. — С. 145). Перше видання брошури побачило світ у Києві 20 квітня 1917 р. (див.: Нова рада. — 1917. — 9 квітня. — № 10; 22 квітня. — № 20). Під назвою "Якої автономії і федерації хоче Україна" праця була передрукована у виданні: Вістник Союзу визволення України. — 1917. — 7 жовтня. — Ч. 171. — С. 642—645; 14 жовтня. — Ч. 172. — С. 661—664. Невдовзі Союз визволення України перевидав її окремою брошурою: *Грушевський М.* Якої автономії і федерації хоче Україна. — Відень, 1917 (бібліографічну замітку про це видання див.: Вістник Союзу визволення України. — 1917. — 18 листопада. — Ч. 177. — С. 752). Віденське окреме видання відрізняється від першого київського лише незначними редакційними правками: замінами рідковживаних слів та виправленнями розділових знаків. У Києві брошура була перевидана другим і третім виданням того ж, 1917 року. За відомостями, поданими київським часописом "Книгар", перше видання вийшло накладом 20 тисяч примірників, друге — 30 тисяч (Книгар. — 1918. — Ч. 5 (січень). — С. 246). Відомостей про наклад третього видання не виявлено. Третє видання відрізняється окремими виправленнями в першому розділі та закінченням: до останнього абзацу першого видання внесено зміни та доповнення, а також додано ще один абзац: "*Так повинно зробитись се велике діло [...] ніхто сьому рішенню перечити не має права*". Короткий огляд цієї суспільно-політичної праці подано в бібліографічних оглядах "Літературно-наукового вістника" (1917. — Т. LXVII. — Кн. I (липень). — С. 155) та "Книгаря" (1917. — № 2 (жовтень). — С. 64—65).

Передруки: *Грушевський М.* Вибрані праці. Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерти (1934—1959) / Зібрав і упорядкував матеріали Микола Галій. — Нью-Йорк, 1960. — С.142—149; *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / Укладач, автор передмо-

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ви і коментарів О.Л.Копиленко. — К., 1991. — С. 121–133 (за першим виданням); Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. і підготовка текстів та фотоматеріалів, коментарі та примітки А.П.Демиденка. — К., 1992. — С. 114–131 (за третім виданням).

Подається за третім виданням.

Праця присвячена теоретико-ідеологічним питаннням Української революції. На прикладі існуючих на той час держав з автономним устроєм (автономії як національні, так і територіальні) він переконливо доводив, чому для України найбільш придатною формою є широка національно-територіальна автономія в складі Російської федеративної держави. Історик показав переваги, які отримає Україна від запровадження автономного устрою. Цілком новим було обґрунтування економічних переваг від утворення єдиного народногосподарського комплексу, діяльність якого буде визначатись інтересами краю. Як учений-аналітик М.Грушевський був переконаний у перевагах ладу, заснованого на федералістичних началах, над централістичним, унітарним державним устроєм. Провідник українського руху дбав про природне засвоєння гасла автономно-федералістського переустрою Росії, яке "могло б бути проголошено не тільки друкованим словом, але і живим — на великих зборах, маніфестаціях і в усякого роду прилюдних заявах, до котрих прилучаються українські і неукраїнські зібрання на місцях, заявляючи солідарність з ними, і підтверджуючи, що се домагання всього українського громадянства і всіх політично-свідомих верств України" (цит. за: *Солдатенко В.Ф.* Третій Універсал Центральної Ради і плани федеративного переустрою Росії // УІЖ. — 2003. — № 4. — С. 5). Пізніше, залишаючись переконаним федералістом та аналізуючи здобутки і прорахунки Української революції, у своїй публіцистичній праці "Україна окремішна" М.Грушевський писав: "Далі, не може бути й мови про якийсь обов'язок для українців федеруватися невідмінно в рамцях колишньої Російської держави. [...] Всеросійська збиранина областей від "молдавана" і до "фіна" [...] відійшла в область історії й ніхто не має обов'язку її привертати до життя. [...] Се щирі прихильники федерації, котрі під її покровом ще задумують утворити нових лещат для областей і народів колишньої Росії, раз назавсіди мусять відкинути, коли не хочуть нової, тяжкої компрометації федеративної ідеї. [...] Ми мріємо про федерацію світову" (ЛНВ. — 1919. — Т. LXXIII. — Кн. I. — С. 17–18).

с. 138 ***...так було, напр., на Кавказі, де намісники мали широкий круг повновласті...*** — йдеться про особливості адміністративно-територіального врядування в Російській імперії. Намісник (або генерал-губернатор) був найвищим чиновником, головою генерал-губернаторства, яке складалося з кількох губерній. Мав ранг міністра, підпорядковувався безпосередньо царю, іноді — був командувачем військ відповідного військового округу.

...старе земство і городська самоуправа в Росії — йдеться про земства та міські Думи — органи місцевого самоврядування, запроваджені в Росії реформами 1864 р. та 1870 р. Реформи мали на меті створення органів, здатних ефективно вирішувати проблеми провінції. Діяльність їх суворо регламентувалася. Сфера компетенції була обмеженою: місцеве господарство, народна освіта, охорона здоров'я, благоустрій, шляхи сполучення тощо. Обговорення будь-яких політичних питань категорично заборонялося. Органи самоврядування мали цензовий характер, участь у них обумовлювалася відповідним майновим цензом.

с. 139 ***...австрійське правительство (в жовтні 1916 р.) пообіцяло дати Галичині ширшу автономію...*** — з 1867 р. Галичина мала статус автономної провінції, де перевагу в адміністрації мали поляки (див.: *Грушевський М.* Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2002. — Т. 1. — С. 485–527; *Його ж.* Українці // Там само. — Львів, 2005. — Т. 3. — С. 86–109). 23 жовтня (ст. ст.) 1916 р. був виданий указ австрійського цісаря Франца-Йосифа, в якому він доручав голові уряду підготувати законопроект про створення Королівства Польського та розширення автономії Галичини. У

hrushevsky.nbuv.gov.ua

своїх статтях "Проголошення польської самостійності", "Розширення автономії Галичини. Смерть ціс[аря] Франца-Йосифа" та "Незалежна Польща й автономна Галичина" М.Грушевський піддав критичному аналізу цей кон'юнктурний рескрипт, що захищав інтереси лише польської людності Галичини, та висловив занепокоєння долею українського народу (Там само. — Т. 3. — С. 493–511).

Таким автономним життям живуть, наприклад, деякі колонії Англії... — йдеться про т. зв. домініони — англійські колонії, які ще до Першої світової війни отримали статус територій з повним самоврядуванням у внутрішньому житті. У 1867 р. за "Законом про Британську Північну Америку" англійські колонії були об'єднані в одне територіальне утворення — Канаду. У 1901 р. за законом британського парламенту був утворений Австралійський союз, 1909 р. — Південно-Африканський союз.

...автономія Хорватії в Угорській державі забезпечена конституцією... — Хорватія була однією з автономних провінцій, що входили до складу Угорщини, яка з 1867 р. утворювала разом з Австрією двоєдину Австро-Угорську імперію.

с. 140 ***...і так само про Фінляндію*** — йдеться про приєднання Фінляндії до Росії на правах великого князівства, яке відбулося за Фрідріхсгамським миром у 1809 р. після російсько-шведської війни 1808–1809 р. Перед тим з 1593 р. Фінляндія перебувала під повним шведським контролем.

...з російської партії "Народної свободи"... — йдеться про Конституційно-демократичну партію, засновану у жовтні 1905 р. лівим крилом російського ліберального руху. Партія парламентського типу складалася з інтелектуальної еліти Росії. Лідери: П.Мілюков (голова), В.Набоков, П.Струве, А.Шингарьов. У 1917 р. підтримувала національно-культурні вимоги українців, проте питання про надання Україні автономії відкладала до Установчих зборів.

с. 141 ***...подивіться в брошурі "Вільна Україна"*** — йдеться про статтю М.Грушевського "Чи Україна тільки для українців?", що ввійшла до згаданої збірки (*див. названу працю в цьому томі*).

с. 141–142 ***Сюди, значить, мусять ввійти губернії в цілості або в переважній часті українські — Київська... і Ставропольської губ[ерній]*** — пор.: *Грушевський М.* Новий поділ України (*стаття вміщена в цьому томі*).

с. 142 ***...в городах тепер українців менше...*** — йдеться про значну перевагу неукраїнців у складі міського населення. За переписом населення 1897 р. лише 16,6% українців мешкали в містах. У 1917 р. серед губернських міст українці становили більшість лише в Полтаві та Чернігові.

с. 144 ***...та й поважилося зломити свій "трактат Б.Хмельницького"...*** — йдеться про указ Петра I від 16 травня 1722 р. про заснування Малоросійської колегії — органу управління Гетьманщиною. Вона контролювала гетьмана, гетьманську канцелярію і найвищий військовий суд. Після смерті І.Скоропадського вибори нового гетьмана були заборонені. Наказний гетьман П.Полуботок, який виступав проти обмеження автономії України, разом зі своїми однодумцями був ув'язнений (1723). Таким чином Україна поступово втрачала автономні права. Остаточно автономний устрій України був ліквідований за Катерини II, починаючи від скасування гетьманського уряду (1764) і закінчуючи знищенням Запорозької Січі (1775) та військового устрою Гетьманщини (1783).

Так і Фінляндія — доти мала свою конституцію, признану їй російським правительством, доки воно її не скасувало — йдеться про скасування у 1910 р. російським урядом указу 1906 р., за яким у Фінляндії був запроваджений новий сеймовий статут, фактично конституція.

с. 145 ***Про се в книжці М.Залізняка "Головні федерації сучасного світу"*** — праця вийшла окремим виданням у Львові 1914 року. Перед тим друкувалася окремими статтями в ЛНВ: Головні федерації сучасного світу: Німецька імперія (1910. — Т. XLIX. — Кн. 2. —

hrushevsky.nbuv.gov.ua

С. 425–453); Головні федерації сучасного світу: Швейцарська федерація (Там само. — Кн. 3. — С. 531–564); Головні федерації сучасного світу: Сполучені Держави Північної Америки (1912. — Т. LVII. — Кн. 1. — С. 139–158; Кн. 2. — С. 274–286; Кн. 3. — С. 504–520).

с. 148 ***...білоруси, литовці, латиші, ести, грузини й ін. ...*** — представники цих народів взяли участь у З'їзді народів Росії (вересень 1917 р., Київ), організатором якого виступила Українська Центральна Рада (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. — К., 1996. — Т. 1. — С. 303–304). Невдовзі внаслідок національно-визвольних рухів цих народів колишньої Російської імперії на її території були утворені незалежні держави: 16 лютого 1918 р. проголошена Литовська Республіка, 21 лютого 1918 р. — Білоруська Народна Республіка; 17 листопада 1918 р. — Латвійська Республіка, 19 травня 1919 р. — Естонська Республіка, 26 травня 1918 р. — Грузинська Демократична Республіка.

Хто такі українці і чого вони хочуть

Перше видання праці "Хто такі українці і чого вони хочуть" вийшло на початку травня 1917 р. після брошури "Якої ми хочемо автономії і федерації" (див.: Народна воля. — 1917. — 10 (23) травня. — № 6). Друге видання побачило світ на початку червня 1917 р.: останній абзац його починається фразою: "Хвиля перед двома місяцями була радісна. Тепер, — я дописую сі слова при кінці мая — вона стає тривожна й грізна" (с. 16). Перше і друге видання вийшли накладом 30 тис. примірників (див.: Книгар. — 1918. — № 5 (січень). — С. 246–247). У другому виданні з розділу "Який повинний бути той новий лад, котрого хочуть українці?" виділено і розширено новий розділ "Якого треба права для України?", доповнено розділ "Якого добробуту хочуть українці своєму народові?" та додано новий, останній — "Як же йти до того?". Короткий огляд праці поданий у бібліографічних оглядах "Літературно-наукового вістника" (1917. — Т. LXVII. — Кн. I (липень) — С. 156) та "Книгаря" (1917. — Ч. 1 (вересень). — С. 20). Оглядач ЛНВ зазначав, що брошура "Хто такі українці і чого вони хочуть" надто потрібна "з огляду на малу до останнього часу свідомість нашого народу".

Перше видання брошури передруковане: *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / Укладач, автор передмови і коментарів О.Л.Копиленко. — К., 1991. — С. 109–120; Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. і підготовка текстів та фотоматеріалів, коментарі та примітки А.П.Демиденка. — К., 1992. — С. 61–75.

Подається за другим, доповненим виданням (К.: З друкарні товариства "П.Барський", 1917).

До написання брошури за такою темою М.Грушевського спонукало ознайомлення із запитами, що надходили до Інформаційного бюро Центральної Ради. Відчувалася велика потреба, навіть у свідомих українців, більше знати про походження та історію свого народу, краще усвідомлювати, які вимоги вони мають відстоювати саме як українці. Тематично вона складалася з двох частин. В історичному начерку про походження назви "Україна" та народу "українці" М.Грушевський спирався на власну концепцію осібного історичного шляху українського народу. Вперше вона була сформульована 1904 р. у статті "Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства" (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — К., 2002. — Т. 1. — С. 75–82). Спираючись на тогочасні реалії, автор вітав поступову консолідацію усіх прихильників українства в українську політичну націю. Другу половину брошури він присвятив політичним та економічним вимогам українського руху. В цей час Українська революція стрімко йшла на підйом, тому це була цілком оптимістична програма. За його власним свідченням, це був «начерк економічної програми, в котрій я розвивав соціалістичні принципи, включно до комуністичного принципу — "кожному по

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО	V	
С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ "ВІЛЬНА УКРАЇНА" ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] "До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл" [21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з'їзд!	11	285
Повороту нема	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українськім національнім з'їзді, 6—8 квітня	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] "До товаришів-українців" [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з'їзді у Києві 28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська, 2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з'їзді 5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію "По поводу письма г.Грушевского", 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного права, проголошена на З'їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи виясняється?	47	308
Відродини "Л[ітературно]-н[аукового] вістника"	49	310
В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня [1917 р. на З'їзді народів у Києві]	60	320
Вільний союз	64	321

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Мусимо взяти на розум . . . . . 65 | 322
Важна хвиля . . . . . 66 | 323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.] . . . 68 | 324
Проект української Конституції . . . . . 69 | 325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.] . . . . . 74 | 326
Рятуймо Російську Федерацію . . . . . 75 | 327
Час настав . . . . . 76 | 327
Новий поділ України . . . . . 77 | 328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.] . . . . . 81 | 329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.] . . . . . 82 | 329
Велике Різдво . . . . . 84 | 331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.] . . . . . 85 | 332
Великий обов'язок . . . . . 86 | 333
Мир землі нашій! . . . . . 88 | 333
Очищення огнем . . . . . 89 | 335
Український герб . . . . . 92 | 337
Українська самостійність й її історична необхідність . . . . . 96 | 338
Новий час . . . . . 98 | 339
Про монетну українську одиницю . . . . . 101 | 340
Повороту не буде! . . . . . 105 | 341
За Холмщину . . . . . 107 | 342
В огні й бурі . . . . . 110 | 344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)] . . . . . 112 | 345
Установчі збори чи парламент? . . . . . 114 | 349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирового договору . . 116 | 351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.] . . . . . 121 | 353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.] . . . . . 122 | 355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.] . . . . . 126 | 356
"Святі права" . . . . . 127 | 356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.] . . . . . 130 | 358
Стара історія . . . . . 131 | 358

Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.) . . . . . 135 | 360
Якої ми хочемо автономії і федерації . . . . . 137 | 360
Хто такі українці і чого вони хочуть . . . . . 152 | 363
Звідки пішло українство і до чого воно йде . . . . . 166 | 365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий . . . . . 181 | 368
Україна і Росія . . . . . 203 | 372
На порозі Нової України: Гадки і мрії . . . . . 225 | 377
Історія й її соціально-виховуюче значіння 267

КОМЕНТАРІ 279
ПОКАЖЧИК ІМЕН 382
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 396
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 404

hrushevsky.nbuv.gov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія "Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)"

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100 1/16.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство "Всеукраїнське спеціалізоване видавництво "Світ"
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.
Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 4. Кн. I: Серія "Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)". — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)